

УДК 398(477)

С.В. П'ятаченко

ФОЛЬКЛОР СЕЛА НИЖНЯ СИРОВАТКА У ЗАПИСАХ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Сучасники називали Бориса Грінченка «справдешнім універсалістом», «поетом праці», «титаном української справи». Іван Липа, його товариш по «Братству тарасівців», писав про нього: «Ім'я його щодня було на вустах у тисячі людей, то тут, то там, скрізь по Україні, бо в яку тільки сферу українознавства не заглянеш, зустрінеш Грінченка» [7, с.312–318]. На думку Сергія Єфремова, життєвим завдання Бориса Грінченка «було виконання раз узятої на себе повинності – служити всіма сторонами громадським інтересам рідного краю» [6, с.76]. Поет і педагог Микола Чернявський, метафорично порівнюючи Грінченка з мужнім ливанським кедром, згадував про нього: «Він свідомо обмежив себе. Одкинув власні інтереси й святинєю для себе поставив народ – український народ, а призначенням своїм – послуги цьому народові. Усі думи і мрії – рідному народові. Все життя – для рідного народу» [10, с.15].

Діяльність Бориса Грінченка вражає своїм розмахом і широтою інтересів. Він залишив помітний слід в українському письменстві, літературознавстві, педагогіці, лексикографії, публіцистиці, перекладацькій діяльності, фольклористиці та етнографії. Високу оцінку сучасників отримала його етнографічна діяльність, про яку схвально відгукнулися М. Сумцов, Хв. Вовк, З. Кузеля, В. Горленко, М. Дикарев, В. Гнатюк, І. Франко, А. Кримський та інші знані вчені.

Найпомітнішою працею в цій царині є підготовлені вченим збірники «Етнографічні матеріали, зібрані в Чернігівській і сусідніх із нею губерніях» у трьох томах (1895-1899 рр.) та «З вуст народу» (1901 р.), які довгий час не перевидавалися і стали справжньою бібліографічною рідкістю. Перевидання цих збірників у 2017 році, підготовлене науковцями науково-дослідної лабораторії грінченкознавства Київського університету імені Бориса Грінченка,

© С.В. П'ятаченко, 2019

<http://dx.doi.org/10.34142/2312-1076.2019.4.94.12>

до певної міри заповнює цю прогалину, незважаючи на вкрай обмежений наклад [4]. А видання «Фольклорні записи Бориса Грінченка із села Нижня Сироватка» [9] дає можливість ознайомитися з фольклорними скарбами окремого регіону, який став об'єктом наукового зацікавлення вченого.

Фольклорно-етнографічна діяльність Бориса Грінченка неодноразово була предметом уваги вітчизняних вчених. Перші спроби окреслити її межі здійснили З. Кузеля і Ф. Колесса. У другій половині ХХ століття цієї теми торкалися О. Білецький, М. Гуменюк, І. Пільгук, А. Погрібний, М. Рильський, Є. Шабліовський, В. Шаян, В. Яременко. Ґрунтовні дослідження фольклористичної й етнографічної спадщини вченого підготували Л. Козар та Н. Родіонова. Втім, регіональний аспект зафіксованого Б. Грінченком фольклору до сьогодні залишається поза увагою дослідників, хоча й дає багатий матеріал для осмислення особливостей народної творчості певних регіонів.

Завданням статті є характеристика різножанрового фольклору, зафіксованого Б. Грінченком у селі Нижня Сироватка Сумського повіту Харківської губернії у 1884-1885 році під час вчителювання в місцевій школі.

У 1884 році Борис Грінченко був направлений вчителювати в село Нижня Сироватка, яке було доволі великим і заможним, бо перебувало під опікою відомого цукрозаводчика І.Г. Харитоненка, уродженця цього села.

Д. Пісочинець у своїх спогадах писав: «З дальших листів Грінченкових я знаю, що в Нижнє-Сироватській школі, де школярами були українські хлопці, він не вагаючись повів можливу українську роботу. Ґрунт був добрий, сам він дуже радий був, що нарешті потрапив таки в українське село» [8, с.25]. Саме в Нижній Сироватці розгорнулася на повну силу систематична фольклорно-збирацька робота, до якої молодий учитель залучив найбільш здібних своїх учнів, які згодом стали активними збирачами усної словесності. Зокрема, його учень М. Нечипоренко записав понад триста народних пісень, які надіслав своєму вчителю. Інші його учні Я. Безинський,

П. Теремець, П. Коновалов, І. Шоломій, П.Ф. і М.Й. Познякови також стали активними збирачами фольклору. Грінченко учив їх, що кожен твір треба записувати на окремій картці, а також рекомендував зберігати особливості народного мовлення. За два неповних роки в цьому слобідському було зібрано значну кількість різножанрового матеріалу: перекази, легенди, казки, обрядові та ліричні пісні, здійснено один із найповніших записів українського весільного обряду. Молодий учитель був бажаним гостем на кількох сільських весіллях, зокрема в родинах місцевих селян Коломійців та Новаків, де й зафіксував характерні епізоди та пісні, що їх супроводжують.

Зібраний у Нижній Сироватці фольклорний матеріал став основою, доповненою записами з інших регіонів, для чотиритомного видання «Етнографічні матеріали, зібрані в Чернігівській і сусідніх із нею губерніях», що друкувалися спершу в «Земському збірнику Чернігівської губернії», а потім із метою поширення за межі губернії окремими книжками. Перший і другий випуски «Етнографічних матеріалів» вийшли в 1895 і 1897 рр. Вони вміщували «Розповіді, казки, прислів'я, загадки та ін.». Третій том з'явився в 1899 році, а четвертий під зміненою у зв'язку зі зменшеним форматом «Земського збірника» назвою «Із вуст народу» був надрукований у 1901 році.

У передмові до першого тому Грінченко згадує своїх нижньосироватських учнів, які найбільше йому допомогли в записуванні, зазначаючи, що деякі матеріали записані «за нашими вказівками деякими учнями тих шкіл, де нам доводилося бути учителем – особливо М.М. Нечипоренком та І.Д. Шоломієм» [1, с.1].

Фундаментальне чотиритомне зібрання Грінченка вражає обсягом зібраного матеріалу, науковою класифікацією й систематизацією. Поява книг викликала захоплені відгуки багатьох любителів українства. Характеризуючи збірники, Б. Грінченко зазначає, що «майже увесь розміщений тут матеріал є надбанням загальнонародним у тому сенсі, що ці оповіді, казки тощо можуть бути розказані кожним селянином» [1, с.2]. До записаних текстів подані вказівки на варіанти зі збірників П. Куліша, М. Номиса, І. Манжури, М. Маркевича, П. Чубинського, І. Рудченка, М. Драгоманова та

інших. Увага до варіантів записаних пісень свідчить про науковий підхід до записування народної творчості й розуміння важливості варіантів для фольклорного побутування творів. Фіксація народних творів відбувалася зі збереженням усіх локальних мовних, зокрема діалектних лексичних і фонетичних особливостей. Вміщені зразки творів супроводжуються вказівкою на те, де й ким (а часом – і від кого) вони записані, що свідчить про впровадження елементів наукової паспортизації творів.

Перший випуск містив понад двохсот зразків народної прози легендарного й казкового характеру, згрупованого за принципом систематизації, запропонованим М. Драгомановим у виданні «Малоросійські народні перекази й оповідання» (К., 1876), де, зокрема, вказано, що «найбільш доцільною системою буде та, яка буде відповідати природному розподілу цих пам'яток відповідно до народного життя і природного розподілу областей цього життя й народного світогляду» [5, с.15].

Другий випуск, який вийшов за два роки після першого, продовжив його за характером вміщеного, має ту саму структуру й розділи та репрезентує близько 200 народних оповідань, казок і переказів, 216 приказок, 44 загадки, чимало повір'їв і замовлянь.

Третій, пісенний, том «Етнографічних матеріалів» містить 1704 народні пісні різних жанрів та ще кількесот варіантів – від календарно-обрядових і сімейно-обрядових до ліричних і сатиричних. Маючи у своєму розпорядженні понад 4600 пісень, зібраних власноруч чи надісланих з інших регіонів добровільними помічниками, Борис Грінченко, зважаючи на обмежений обсяг видання, відібрав лише досі не друковані пісні, а з варіантів – тільки найцікавіші. Сюди ж увійшло кілька записів весільного обряду та весільних пісень із Чернігівщини, Поділля Київщини, Волині та Харківщини (с. Нижня Сироватка). За основу систематизації пісенного матеріалу Б. Грінченко взяв програму, вироблену 1876 року Південно-західним Відділом Російського географічного товариства: «Пісні культури й періодичні», «Пісні з особистого життя», «Пісні життя політичного», «Сатира й жарти».

Четвертий том «Етнографічних матеріалів» – «Із вуст народу» – містить 369 номерів прозових фольклорних творів із різних регіонів, укладених за тією ж системою, що й у двох перших випусках.

З усього зафіксованого матеріалу, згідно з примітками упорядника, до нижньосироватського фольклору можна віднести 119 зразків народної прози, 175 різножанрових пісень і понад два десятки приказок, загадок і прикмет. Деякі із записів мають вказівку не лише на місце запису, а й на тих, від кого вони записані. Переважно вказується на стать чи вік: «записано від хлопця», «записано від парубка», «записано від дівчини», «записано від жінки», «записано від старої жінки». Подекуди вказані прізвища: «записано від хлопця Ігнатія Шоломія», «записано від парубка Михайла Голуба», «записано від М.Нечипоренка». Серед вказаних оповідачів переважає молодь, яка, очевидно, на ті часи мала доволі значний фольклорний репертуар.

Зафіксовані прозові твори – це легенди, перекази, казки й оповідки. Вони розміщені в кількох розділах: «Уявлення й оповідання про явища природи і винаходи», «Вірування й оповідання про надприродні істоти», «Оповідання про мерців», «Вірування та оповідання про людей із надприродною силою», «Оповідання про явища життя сімейного й суспільного», «Казки фантастичні, гра слів і дотепності».

Пісні з цього села – це низка календарно-обрядових пісень (колядок, веснянок і весняних ігор, купальських), розміщених у розділі «Пісні культу й періодичні»; родинно-побутові ліричні пісні, які подані в розділі «Пісні життя особистого» та у відповідних підрозділах: «Кохання. Щасливе життя. Любощі», «Нещасливе кохання», а також у розділі «Пісні життя сімейного» та в підрозділах: «Чоловік та жінка», «Батьки й діти. Рід». Окрасою збірника є розлогий запис народного весілля з Нижньої Сироватки, який містить 85 весільних пісень та опис епізодів цієї народної драми. До нижньосироватського пісенного циклу належить також кілька дитячих пісень, десятків соціально-побутових пісень, поданих у розділах «Пісні життя економічного і станового» та «Пісні життя політичного», а також три жартівливих пісні.

Колядки й щедрівки в записах Бориса Грінченка не розмежовані, оскільки він зазначає: «Справа в тому, що іноді пісня, яка виконується в одній місцевості як колядка, в іншій вживається як щедрівка під новий рік» [2, с. 3]. Серед веснянок трапляються ліричні пісні про кохання та пісні, пов'язані з господарською діяльністю, оскільки, за твердженням упорядника, їх «точне виокремлення іноді ускладнене, а по-друге – це порушило б цілісність приуроченого до часу народного репертуару й повноту картини весняного й літнього життя народу» [2, с.15].

«Незважаючи на всі побоювання народна поезія продовжує жити в устах народу до цього часу й навіть намагається пробитися на нові шляхи», так Б. Грінченко характеризує стан зафіксованої ним народної творчості, а видані ним записи, за його словами, є «новим доказом цієї життєвості народного творчого духу» [2, с.18]. Однак, зазначає дослідник, його попередникам було значно легше «черпати зі скарбниці народної поезії перлини творчості», а тепер усе інакше: «багато найчудовіших зразків народної творчості зовсім зникли з ужитку й назавжди для нас утрачені», а інші «зіпсовані під впливом несприятливих умов» [2, с. 18]. Саме тому фольклорні записи з Нижньої Сироватки є неоцінним скарбом, більша частина якого вже давно зникла з ужитку й невідома нашим сучасникам.

Своєрідним доповненням до фольклорних текстів, яке допомагає глибше зрозуміти настрої та прагнення молодого вчителя і фольклориста Бориса Грінченка є цикл поезій, написаних ним під час перебування в Нижній Сироватці, а також оповідання «Непокірний», яке має автобіографічний характер і дає можливість краще уявити атмосферу, у якій опинився Борис Грінченко, вчителюючи в Нижній Сироватці, і звідки він був змушений виїхати через доноси і цькування місцевої влади в 1885 році, залишивши по собі добрі спогади серед селян та своїх учнів.

Фольклорні матеріали, записані Б. Грінченком у Нижній Сироватці, вповні репрезентують фольклор слобідського села кінця ХІХ століття, жанрово-тематичне багатство місцевої народної прози і пісенності, доносять до нас живі на той час календарні обряди та

знайомлять із регіональними особливостями весільного обряду. Найкращі з них поповнили скарбницю національного фольклору і стали не лише цінною пам'яткою народної творчості, а і своєрідним пам'ятником самому досліднику, який жив і працював згідно з власною життєвою формулою: «Сором силу в душі своїй мати і на працю її не віддати» [3, с. 33].

Література

1. Грінченко Б.Д. Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях: в 3 т. Чернигов: Тип. губ. земства. 1895. Вып. 1: Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр. 308 с.
2. Грінченко Б.Д. Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях: в 3 т. Чернигов: Тип. губ. земства. 1899. Вып. 3: Песни. 768 с.
3. Грінченко Б.Д. Твори: в 2 т. Київ: Наукова думка. 1990. Т.1. Поетичні твори, оповідання, повісті. 640 с.
4. Грінченко Борис. Етнографічна спадщина: У 3-х кн. / упоряд. О.М. Мислива, В.В. Яременко; вступ. слово В.О. Огнев'юка; передм., комент., прим. В.В. Яременка. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. 2017.
5. Драгоманов М. Малорусские народные предания и рассказы. Київ 1876. 436 с.
6. Єфремов С. Людина повинности. *Над могилою Бориса Грінченка: автобіографія, похорон, спомини, статті* / упор. С. Єфремов. Київ: Вік. 1910. С.65–78.
7. Липа І. ЕССЕ НОМО (Памяти Бориса Грінченка). *Українська хата*. 1912. Кн. V.
8. Пісочинець Д. На дружню могилу. Мої спомини та враження. *Над могилою Бориса Грінченка: автобіографія, похорон, спомини, статті* / упоряд. С. Єфремов. Київ: Вік. 1910. С.14–36.
9. Фольклорні записи Бориса Грінченка із села Нижня Сироватка: збірник матеріалів / упоряд., передм., приміт. С.В. П'ятаченка. Суми: ФОП Щербина І.В. 2019. 292 с.
10. Чернявський М. Кедр Ливана. Спогади про Бориса Грінченка. Херсон: Українська книгарня. 1918. 36 с.

References

1. Grinchenko B. Etnograficheskie materialyi, sobrannyye v Chernigovskoy i soseodnih s ney guberniyah [Ethnographic materials collected in Chernihiv and neighboring provinces]: v 3 t. Chernigov: Tip. gub. zemstva. 1895. Vyp. 1: Rassказы, skazki, predaniya, poslovitsyi, zagadki i pr. 308 c.
2. Grinchenko B. Etnograficheskie materialyi, sobrannyye v Chernigovskoy i soseodnih s ney guberniyah [Ethnographic materials collected in Chernihiv and neighboring provinces]: v 3 t. Chernigov: Tip. gub. zemstva. 1899. Vyp. 3: Pesni. 768 c.
3. Hrinchenko B.D. Tvory [Writings]: v 2 t. Kyiv: Naukov dumka. 1990. T.1. Poetychni tvory, opovidannia, povisti. 640 s.
4. Hrinchenko Borys. Etnohrafichna spadshchyna [Ethnographic heritage]: U 3-kh kn. / uporiad. O.M. Myslyva, V.V. Yaremenko; vstup. slovo V.O. Ohneviuka; peredm., koment., prym. V.V. Yaremenka. Kyiv: Kyiv. un-t im. B.Hrinchenka, 2017.
5. Dragomanov M. Malorusskie narodnyie predaniya i rassказы [Little Russian folk tales and stories]. Kyiv. 1876. 436 s.
6. Iefremov s. Liudyna povynnosti. Nad mohyloiu Borysa Hrinchenka: avtobiohrafia, pokhoron, spomyny, statti [Above Boris Grinchenko's grave: autobiography, funeral, memories, articles] / upor. S. Yefremov. Kyiv: Vik. 1910. S.65-78.
7. Lypa I. ESSE NOMO (Pamiaty Borysa Hrinchenka). Ukrainska khata. 1912. Kn. V.
8. PISOCHYNETS D. Na druzhniu mohyly. Moi spomyny ta vrazhennia. Nad mohyloiu Borysa Hrinchenka: avtobiohrafia, pokhoron, spomyny, statti [Above Boris Grinchenko's grave: autobiography, funeral, memories, articles] / uporiad. S. Yefremov. Kyiv: Vik. 1910. S.14-36.
9. Folklorni zapysy Borysa Hrinchenka z sela Nyzhnia Syrovatka : zbirnyk materialiv [Folklore Records of Boris Grinchenko from the Village of Nizhniy Syrovatka: Collection of Materials] / uporiad., peredm., prymit. S.V. Piatachenka. Sumy: FOP Shcherbyna I.V., 2019. 292 s.
10. Cherniavskiy M. Kedr Lyvana. Spohady pro Borysa Hrinchenka [Cedar Lebanon. Memories of Boris Grinchenko]. Kherson: Ukrainska knyharhia. 1918. 36 s.

Анотація

С.В. П'ятаченко. Фольклор села Нижня Сироватка у записах Бориса Грінченка

Стаття присвячена аналізу фольклорного матеріалу, зібраного Борисом Грінченком у 1884-1885 роках у селі Нижня Сироватка Сумського повіту Харківської губернії. Ці матеріали разом із записами з інших регіонів були опубліковані у збірниках «Етнографічні матеріали» (1895-1899) та «З вуст народу» (1901), які з того часу стали бібліографічною рідкістю і не доступні масовому читачеві.

Увага до регіональних аспектів аналізованих збірників продиктована необхідністю глибшого осмислення регіональних аспектів народної традиційної культури та пов'язана із активізацією процесів національного самоусвідомлення населення сучасної Слобожанщини.

Активну допомогу у збиранні фольклору Борису Грінченку надавали його учні, деякі з них пізніше продовжили справу свого вчителя. Увага до варіантів записаних пісень свідчить про науковий підхід до записування народної творчості. Фіксація народних творів відбувалася зі збереженням усіх локальних мовних, зокрема діалектних лексичних і фонетичних особливостей. Вміщені зразки творів супроводжувалися вказівками на те, де, ким і від кого вони записані, що свідчить про впровадження вченим елементів наукової паспортизації творів.

До нижньосироватського фольклору, записаного Б. Грінченком, можна віднести 119 зразків народної прози, 175 різножанрових пісень і понад два десятки приказок, загадок і прикмет. Зафіксовані прозові твори – це легенди, перекази, казки і оповідки. Пісні з цього села – це низка календарно-обрядових пісень та ліричні пісні. Окрасою збірника є розлогий запис народного весілля з Нижньої Сироватки, який містить 85 весільних пісень та опис епізодів цієї народної драми. Записано також було кілька дитячих та жаргівливих пісень.

Фольклорні матеріали, записані Б. Грінченком у Нижній Сироватці, відтворюють типовий зріз слобожанського фольклору, характерні жанри, сюжети та мотиви, а також зберігають характерні мовні особливості, притаманні цьому краю.

Ключові слова: фольклор, етнографія, пісні, казки, весілля, Борис Грінченко, Нижня Сироватка.

Аннотация

С.В. Пятаченко. Фольклор села Нижняя Сыроватка в записях Бориса Гринченко

Статья посвящена анализу фольклорного материала, собранного Борисом Гринченко в 1884-1885 годах в селе Нижняя Сыроватка Сумского уезда Харьковской губернии. Эти материалы вместе с записями из других регионов были опубликованы в сборниках «Этнографические материалы» (1895-1899) и «Из уст народа» (1901), которые с тех пор стали библиографической редкостью и не доступны массовому читателю.

Внимание к региональным аспектам рассматриваемых сборников продиктовано необходимостью более глубокого осмысления региональных аспектов народной традиционной культуры и связано с активизацией процессов национального самосознания населения современной Слобожанщины.

Активную помощь в сборе фольклора Борису Гринченко оказывали его ученики, некоторые из них позже продолжили дело своего учителя. Внимание к вариантам записанных песен свидетельствует о научном подходе к записыванию народного творчества. Фиксация народных произведений происходила с сохранением всех локальных речевых особенностей. Публикуемые образцы произведений сопровождалась указаниями на то, где, кем и от кого они записаны, что свидетельствует о внедрении ученым элементов научной паспортизации произведений.

К нижнесыроватскому фольклору, записанному Б. Гринченко, можно отнести 119 образцов народной прозы, 175 разножанровых песен и более двух десятков поговорок, загадок и примет. Зафиксированы прозаические произведения – это легенды, предания, сказки и рассказы. Песни из этого села – это ряд календарно-обрядовых песен и лирические песни. Украшением сборника является обширная запись народной свадьбы с Нижней Сыроватки, содержащая 85 свадебных песен и описание эпизодов этой народной драмы. Записано также было несколько детских и шуточных песен.

Фольклорные материалы, записанные Б. Гринченко в Нижней Сыроватке, воспроизводят характерный срез слобожанского фольклора, его жанры, сюжеты и мотивы, а также сохраняют характерные языковые особенности, присущие этому краю.

Ключевые слова: фольклор, этнография, песни, сказки, свадьба, Борис Гринченко, Нижняя Сыроватка.

Summary

Serhii Piatachenko. Folklore of Nizhniy Syrovatka village in Boris Grinchenko's notes

The article is dedicated to the analysis of folklore material collected by Boris Grinchenko in 1884-1885 in Nyzhnia Syrovatka village of Sumy district, Kharkiv province. These materials together with notes from other regions were published in the collections called "Ethnographic Materials" (1895-1899) and "From the Mouth of the People" (1901), that have become bibliographical rarity and not accessible to the mass reader.

The attention to the regional aspects in the analyzed collections is caused by the need of deeper understanding the regional aspects in traditional folk culture. It's related to the intensification of the growing national self-awareness among the population in Slobozhanshchina nowadays.

Boris Grinchenko's students provided active assistance in collecting the folklore, later some of them continued their work as teachers. Attention to variants of noted songs shows a scientific approach in noting folk art. Fixation of folk works was done with keeping all local languages, including dialectical lexical and phonetic features. Samples of works went with pointing the person, the place and notification by whom they were noted. It indicates that scientist introduced the scientific certification of works.

Folklore of Nyzhnia Syrovatka collected by B. Grinchenko includes 119 samples of folk prose, 175 different genre songs and more than two dozen tales, riddles and foretokens. Noted prose works are legends, retails, tales and stories. Songs from this village are calendar and ritual songs and lyric songs. The compilation of the collection is a short recording of a wedding in Nyzhnia Syrovatka, which contains 85 wedding songs and detailed episodes of this folk drama. Several children's and humorous songs were also included.

Folklore materials collected by B. Grinchenko in Nyzhnia Syrovatka represent a typical section of Slobozhan's folklore, specific genres, plots and motifs, and also reflect the specific linguistic features of this region.

Keywords: folklore, ethnography, songs, fairy tales, weddings, Boris Grinchenko, Nyzhnia Syrovatka.

Інформація про автора

П'ятаченко Сергій Васильович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови, зарубіжної літератури та методики їх викладання Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка; м. Суми, вул. Роменська, 87, 40002, Україна; e-mail: pjatachenko@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-3504-2855>